Petrus, Pavol

Literárnokritické reflexie S. H. Vajanského o českej literatúre : (príspevok k slovansko-českým a česko-slovenským literárnym vzťahom)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2007, vol. 56, iss. X10, pp. [47]-60

ISBN 978-80-210-4274-2
ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/103048
Access Date: 29. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts,
Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
X 10, 2007

PAVOL PETRUS

LITERÁRNOKRITICKÉ REFLEXIE S. H. VAJANSKÉHO O ČESKEJ LITERATÚRE
(Príspevok k slovensko-českým a česko-slovenským literárnym vzťahom)

Vzťahy medzi slovenskou a českou literatúrou v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia prechádzali vývinovými peripetiami poznačenými integračnými i diferenciačnými stimulami i napätiami. Doterajšie literárnovedné práce ich v parciálnejšej či komplexnej podobe zmapovali a zhodnotili ale nie vždy bez jednostrannosti. Za teoreticky i metodologicky podnetné možno považovať štúdie Stanislava Šmatláka,[1] ktorých koncentrický substrát publikoval autor v svojich *Dejinách slovenskej literatúry* II (1999, v ôsmej a deviatej kapitole, 157–270), a Karla Rosenbauma a jeho syntetickej práci *Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia* (1989). V uvedených i v prácach ďalších bádateľov sa zástoj Vajanského v týchto relačných vzťahoch a konfrontáciách zaznamenáva, no ucelený obraz o jeho aktivitách v naznačených literárnych súvislostiach postrádame. Neposkytujú nám ho ucelenejšie ani monografické štúdie o Vajanskom (I. Kusý,[2] O. Čepan,[3] J. Juríček,[4] J. Števček[5]) a v súvislosti s témou ani C. Krausov portrét v štúdii Vajanský kritik (Litteraria XVII, 1974, 42–87). V našej štúdii sa pokúsime aspoň naskicovať Vajanského aktivity viažuce sa k osobnostiam i procesom v českej literatúre daného obdobia.

V súvislosti s nastolenou témou sa natískajú viaceré otázky a problémy: Vajanského koncepcia národnej literatúry a literárnej kritiky, ich vývinové modifikácie a funkcie, ich kontexty (česko-slovenský, slovanský, európsky) percepčné dô-

1 ŠMATLÁK, S.: O vzájomných vzťahoch českej a slovenskej literatúry, Slovenské pohľady, 78, 1962, č. 10, s. 14–23; ŠMATLÁK, S.: Kapitola z československých literárnych vzťahov (K procesu zbližovania českej a slovenskej literatúry začiatkom 80. rokov 19. storočia), Slovenská literatúra 9, 1962, s. 385–406.

2 KUSÝ, I.: Zrelý Vajanský, Bratislava 1992.

3 ČEPAN, O.: Stimuly realizmu, Bratislava 1984, s. 47–111.

4 JURÍČEK, J.: Vajanský. Portrét odvážneho. Bratislava 1988.

5 ŠTEVČEK, J.: Esej o slovenskom románe, Bratislava 1979, s. 49–162.

sledky v sociokultúrnom priestore slovenskej a parciálne i českej society koncom 19. a začiatkom 20. storočia.

Vajanského poňatie slovenskej literatúry vo svojej koncepčnej a funkčnej podstate smerovalo k prezentácii a utvrdzovaniu identity národného bytia v užšom uhorskom a širšom slovanskom i európskom kontexte. Táto jej najzávažnejšia úloha predpokladala autorské tvorivé aktivity na vysokej hodnotovej úrovni, a to v pomatičnej stagnácii literatúry prehlbujúcej sa i postupným vymieraním štúrovskej generácie. Pred mladou generáciou (S. H. Vajanský, J. Vlček, J. Škultéty, P. O. Hviezdoslav) stála úloha projektovať nový tvorivý program, s estetico-axiologickou dominantou realistického umenia, a to v konfigurácii s procesmi v slovanských i európskych literatúrach. Za generačný manifest sa prezentoval diškurz Miloslava (Hurbana) a Tatrana (Škultétyho) v Orle na rok 1880 (Kritické listy) vymedzujúci podstatné znaky národnosti literatúry (slovensko-slovanská tématika), aktualizácia národného zmyslu v jej umeleckej interpretácii, náročný axiologický estetizmus, záväzné uvedenie a rozvinutie prízvučného prozodického systému, modernizácia tvaru i výrazu v autorských literárnych textoch, prekonanie štúrovského proheglovského estetického kánonu a zdôraznenie nevyhnutnosti novej realistickej orientácie slovenskej literatúry. Uvedené črty generačného programu dotvárali ešte Vajanský, ktorý v kritickej analýze Bottových Spevov (Národné noviny, 1880) vyslovil nesúhlas s alegorickosťou štúrovskej poézie a žiadal od básnickej tvorby priame reflektovanie obrazu skutočnosti, a ešte výraznejšie, systémovejšie a komplexnejšie to urobil mladý Jaroslav Vlček v knižnom syntetickom náčrte Literatura na Slovensku, její vznik, význam a úspechy (1881) definitívne prebojúvajúci estetický program mladej generácie. Jej prísny kriticizmus, náročné hodnotové kritériá, otvorená a odvážna kritika konzervativizmu na Slovensku otvárali nové horizonty pre umeleckú, kritickú i vedeckú tvorbu na Slovensku. Vlčkovu knihu za svoju generáciu priaznivo prijal S. Hurban, ocenil jej veľký význam pre tvorivú klímu na Slovensku, v podstate súhlasil s Vlčkovou mienkou s uvedením slovenčiny ako spisovného a literárneho jazyka („…uvedení slovenčiny zo života do literatúry byl skutek požehnaný, […] který měl hluboké základy […] v rozvoji národní bytosti“, 56), z personálnych i pragmatických hľadísk akceptoval i Vlčkovo súhlasné stanovisko s R. Pokorným,[6] aby sa čeština používala na Slovensku ako jazyk vedy, mal však výhrady voči Vlčkovmu chápaniu slovenskej literatúry z hľadiska historického (je tedy vlastne dítkem století XIX. i národnopolitického). „Jako svazky národa česko-slovenského vůbec jsou pevny a nezrušitelny, tak i literatura obou částí národa zůstává podnes celkem j e d i n ý m jako kruh ve kruhu, doplňujíc se vzájemně, jako Slovensko a Čechy.“ (24–5) S touto Vlčkovou názorovou platformou časť inteligencie na Slovensku súhlasila, medzi inými i starý J. M. Hurban, ktorý ináč striktne odmietal Vlčkovo hodnotenie konzervatívneho ideového konglomerátu

6 Český autor ho vyslovil v súvislosti s Knihovnou československou v rozprave Literární shoda československá (Praha 1880). Bližšie v štúdii Andreja Mráza: Rudolf Pokorný a Slovensko. In: Zo slovenskej literárnej minulosti. Bratislava 1953, s. 213–239.

reprezentovaného v posledných desaťročiach 19. storočia ním samým, časť odmietala ako problém nedocenenia svojbytnosti slovenského národa (J. Francisci). Ako ukázal ďalší vývin, táto Vlčkova názorová axioma sa v slovensko-českých literárnych vzťahoch v uvedenom období opakovane aktivovala v politických i umeleckých, najmä literárnych kruhoch. A bola to skutočne kľúčová otázka, pretože sa v nej subsumovala otázka svojbytnosti slovenského národa.

Uvedený nesúhlas súvisel jednak s vývinom národného vedomia a najmä s denacionalizačnou politikou a disimilačným prístupom maďarských vládnucich kruhov, neuznávajúcich v zákonodarstve slovenský národ, iba národnosť, ktorá podľa ich zámerov mala splynúť s maďarským národom v cielenom kultúrno-politickom projekte signovanom v emblémе „jeden štát, jeden národ, jeden jazyk“. Národnoobranné gesto v úsiliach slovenskej politickej reprezentácie bolo primárne, kým subsumujúci prístup v relačných koreláciách slovenského a českého národa, ich kultúr, jazykov, literatúr predstavoval inú cieľovú podstatu – mal posilniť v stredoeurópskom i slovanskom kontexte československý „dvojnárod“ v jednom, prispieť k symetrickému rozvoju oboch národov, ich kultúr, literatúr, dotvárať ekonomicko-sociálnu štruktúru na Slovensku, poskytovať pomoc pri rozvoji vedy, vzdelania i modernizácii spoločenského vedomia. Takéto zámysly – nech boli tak, či onak myslené – sa ukázali v značnej miere ako pium desiderium, mohli byť v krajne nepriaznivých podmienkach uskutočňované len parciálne, viac individuálne a len z čiastky inštituciálne a z hľadiska vývinových procesov sa v istých súvislostiach nevyhli ani brzdiacim momentom pri dotváraní a utvrdzovaní svojbytnosti slovenského národa.

S. Hurban sa v týchto zložitých situáciách vyrovnával súhlasne i odmietavo s realitami vzťahových modulácií. Vo svojich listoch Rudolfovi Pokornému a Jaroslavovi Vlčkovi pripúšťal variantu češtiny ako jazyk vedy, a to hlavne z pragmatických dôvodov (nerozvinutosť vedných odborov, vedeckých terminologických systémov, absencia percipientskej garancie), ale nikdy nesúhlasil s popieraním slovenčiny ako národného spisovného a literárneho jazyka, ani s koncepciou jedného československého národa, v ktorej prevládal princíp subsumácie, nedocenenie špecifiky a samobytnosti slovenského národa. Spomenuté riešenie Vajanský akceptoval vo vyváženej podobe, tj. v kontextových väzbách dvoch rovnoprávnych národov, s pozitívnou akceleráciou podnetových variet v procesno-hodnotových poliach oboch národných literatúr.

Kritickosť konkretizácií mala u Vajanského charakter „dichotomickosti“, tj. autor sa raz ocital v pozičnej matrici ako kritik diel iných autorov, v našom selektívnom spektre českých – inokedy v percepčnom sa ocitá jeho vlastná básnická, prozaická, esteticko-kritická, i publicistická tvorba. V prvom prípade potom išlo a komunikát s uceleným modifikačným autorským kódom, v druhom prípade o komunikačnú varietu rôznych expedientov v kritickom dotyku s hodnotovým rozptylom na horizontálnej i vertikálnej osi. O ich verifikovateľnú konkrétnosť nám v ďalšom uvažovaní pôjde.

Na prelome 70. a 80. rokov si mladá nastupujúca generácia uvedomila nevyhnutnosť hľadania východiska z literárnej krízy. Heyduk i Táborský svojimi

umeleckými a R. Pokorný čiastočne básnickými ale najmä organizačnými (Knihovna československá) aktivitami nielen suplovali absentujúcu umeleckú tvorbu v slovenskom medzigeneračnom priestore, ale zároveň upozorňovali mladú generáciu (Vajanský, Hviezdoslav, Kukučín, Škultéty) na podnety dynamickejšie sa rozvíjajúcej českej literatúry. V tomto smere si najiniciatívnejšie počínal „dvojdomý" autor Jaroslav Vlček, a to jednak sériou *Listov z Čiech* i *Listov zo Slovenska* a jednak s už spomínanou mladíckou monografiou *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* (Praha 1881), v ktorej na pozadí skúsenostného komplexu českej umeleckej tvorby a kritického myslenia novým spôsobom (pravda, nie bez jednostrannosti) zhodnotil v syntetickej podobe vývin slovenskej literatúry od Bernoláka po súčasnosť. V prístupe rozvinul náročné hodnotiace kritériá s osobitným dôrazom na tvarovú morfológiu a prozódiu, kriticky striktne odmietol posthegelovský ideový „patvar" v slovenskom myslení matičného obdobia i konfesionalizmus (cirkevno-teologický dogmatizmus) ako základ konzervativizmu prispievajúcemu k deformácii umeleckého i vedeckého prejavu, svoje poznávacie klauzuly dotvrdzoval konkrétnymi textovými analýzami a súborom materiálu z heuristického výskumu.

Vlčkova kritická koncepcia dejín slovenskej literatúry bola súčasnými generáciami prijatá súhlasne i odmietavo (J. M. Hurban, Zoch, Ľ. V. Rizner, J. Francisci). S. Hurban oceňuje jej „prelomový" význam, jej zástoj „hodnotového filtra v minulej, súčasnej i perspektívnej tvorbe", ale nesúhlasí s jej ideografickou faktúrou, s nadsadenými knižne motivovanými kritériami, s jednostranným absolutizovaním morfologicko-tvárnych kvalít pri hodnotení konkrétnych diel, neujasnenie si pojmu slovenská literatúra v predbernolákovskom období. Český kontext sa v diele presadzoval v modernite a vedeckosti Vlčkovho mysliteľského prístupu k skúmanej problematike.

Orientačné stimuly pre Vajanského – ale nielen pre neho – v súvislosti s českou literárnou tvorbou, téoriou i kritikou prinášali už spomenuté *Listy z Čiech*, ktoré vychádzali najprv v Orle na rok 1879–1880 a v Slovenských pohľadoch v rokoch 1890–1893 (v celku súbor predstavoval 26 listov).[7] V nich zoznamoval slovenské prostredie s celou galériou českých spisovateľov, s tvorbou A. Heyduka, J. Nerudu, V. Hálka, A. Staška, J. Arbesa, Elišky Krasnohorskej, akcentoval význam tvorby S. Čecha, J. Vrchlického, Júliusa Zeyera; ďalej kvituje diela G. Pflégra-Moravského, A. Jiráska, Žofie Podlipskej, Václava Beneša Třebízskeho, ale dotýka sa aj problémov českej dramatickej literatúry, divadla, opery, komentuje problémy výtvarného, umenia estetiky, literárnej teórie i kritiky. Vo svojich gnómnicky štylizovaných postrehoch je autentický, intenčne zameraný na realistické konotácie umeleckého modelu sveta. Jeho pohľad mal zviditeľnovať hybné zretele v súčasnom českom umeleckom dianí ako stimulatívny predobraz perspektívnych možností tvorby slovenských autorov. Doslova píše: „Poézia čes-

7 Analýzu Vlčkových Listov z Čiech pozri v Mrázovej monografii Medzi našimi literatúrami (Bratislava 1960) na s. 63–111.

ká stúpa k nevidenej predtým výške. Keby tak jej mohutné sily zahlaholili i pod stíchnuté Tatry naše a prebudili ich k novému životu.“ (list 19)

S. H. Vajanský i na pozadí tejto Vlčkovej kriticko-diagnostickej informačnej panorámy sa ako literárny kritik spočiatku zaangažúva (okrem poézie A. Heyduka a R. Pokorného) najmä o poéziu Jaroslava Vrchlického, Svatopluka Čecha a Jana Nerudu. Už J. Vlček v 13. liste (cit. z knihy J. Vlček: Medzi Váhom a Vltavou, Bratislava 1957, 94–5) predstavuje J. Vrchlického, čo sa týka talentu, ako jedného „z prvých západoslovanských, čo sa týka plodnosti, iste nemá konkurenciu“, no podotýka, že mienka v Čechách o ňom „je rozčesnutá“. Sám uvádza, že je Vrchlický „romantik školou“, majster slova a poetologickej inštrumentácie, ale vzhľadom na prevalenciu knižnej inšpirácie je „estetická cena takých vysnívaných veršov […] pochybná“ (18, 172). O hodnote Vrchlického veršov však v kontexte českej i európskej básnickej tvorby nikdy nezapochyboval, považoval ho za najsuverénnejšieho autora v tvarovom zmnožovaní poetologických dispozícií v našich literatúrach.

Proti prevalencii tvarového aspektu v modulovaní Vlčkovej kritiky pre typ Vajanského literárnokritického gesta v súvislosti s hodnotením J. Vrchlického je príznačný ideogémický variant sémantického jadra s kľúčovými komponentmi národnej, slovanskej a etickej proveniencie. Všetky tieto zložky sa zdôrazňovali v Pypinových a Spasoviczových *Dejinách slovanských literatúr* (1879) a Vajanský ich argumentačné dôrazy (knižnosť, nenárodnosť, neslovanskosť, mravná vágnosť) využil v svojich polemických stretoch s Vrchlického poéziou. Slovenský autor sa zamýšľa nad lyrickými veršami českého básnika „v trojkontextovej optike“, tj. z hľadiska axiologického zreteľa v českom, svetovom a marginálne i slovenskom tvorivom i percepčnom priestore. Operatívna stránka tejto kritiky sa chce dobrať miery autentickosti, originálnosti a dosahu semanticko-funkčnej zacielenosti estetického komunikátu vo vedomí súdobých percipientov. Že sa to Vajanskému v recenziách Vrchlického zbierok *Dojmy a rozmary* (Slovenské pohľady 1881, 89–92), *Poutí k Eldorádu*, *Hilarion* (SP, 1882, 286–190) a *Sfinx II* (SP 1883, 397–400) podarilo iba čiastočne, čo súviselo s jeho kritickými aprioriz mami napájanými zo zdrojov slovenského konzervativizmu, odmietajúc indiskrétnosť v zmyslovo-erotickej zážitkovosti, mravnú vágnosť (amoralizmus), nevýrazný až absentujúci národný cit a slovanské povedomie a nakoniec dekadentné kozmopolitické smerovanie a orientáciu básnika.

Evokujúc racionálno-emocionálnu atmosféru Vrchlického lyrických veršov prostredníctvom relevantne zvolených textových parafráz zdôvodňuje i vyslovuje svoje kritické výhrady voči hodnotovo degradatívnemu smeru Vrchlického veršov v českej poézii. O Vrchlického talente S. Hurban nikdy nezapochyboval, udivovala ho tvarovo-konštrukčná mobilita básnika, dokonca za „dočasné poblúdenie“ básnika obviňoval českú kritiku trpiacu komplexom pangerynizmu a nedostatkom kritického rozhľadu.

Uvedené postoje boli aj výrazom sebavedomého mladého básnika, prozaika a kritika zasahovať do „zdravého“ vývinu českej literatúry v sporoch prívržencov národného a kozmopolitického smeru, no paradoxne keď tento spor roku 1881

bol už uzavrel Jan Neruda obojstranne prijateľnou klauzulou: „Dnes je otázka směru u nás již nadobro rozluštěna, ne teoreticky, ale prakticky, což je líp. Dnes oba směry hlavní, ‚moderní', jsou jako ve všech jiných pokročilých literaturách také u nás již zcela rovnoprávny, v obou vykonáno u nás práce ve svém způsobě vzorné, na něž můžeme býti hrdí, oba rostou dál, proplítají se vzájemně, a slučují se i v jedné a téže individualitě básnické. […] Dnes má u nás jen to váhu, co je dobré: totiž vskutku poetické a umělecky dokonalé."

Na Slovensku odlišný postoj k tvorbe Vrchlického – ako to už doteraz dotvrdila literárna veda[8] – zaujal básnik P. O. Hiezdoslav. Vrchlický mediálne zmapúval hodnotové teritóriá svetovej literatúry a využitím jej podnetov v tvorbe i prekladmi otváral i pre slovenského básnika horizonty tvorby významných európskych i svetových autorov. V kontradikcii momentálna paralyzačná snaha S. Hurbana vo Vrchlického prípade sa ukázala ako jednostranná a problematická.

Istý metamorfózny vzťah k Vrchlického tvorbe sa objavil v polovici deväťdesiatych rokov, keď J. S. Machar v zastúpení mladej generácie zahájil „boj o Hálka", argumentačne dokazujúc hodnotovú prevahu Nerudovej tvorby nad vyzdvihovanou Hálkovou poéziou. J. Vrchlický sa v tomto konfrontačnom diskurze ocitol na strane konzervatívne orientovaných starých proti mladej umeleckej generácii predstavovanej A. Sovom, J. S. Macharom, V. Dykom a literárnymi kritikmi F. J. Krejčím, J. Vodákom a F. X. Šaldom. Mladá generačná skupina sa s Vrchlického umeleckou metódou a poetologickým inštrumentárium vyrovnávala tvorivo, proti širokej deskripcii, zložitosti básnického obrazu, jeho zabstraktňovaniu, fantazijnej prebujnelosti priorizovala subtílnosť a prostotu výrazu, precíznosť, subjektivitu lyrickej skratky, emočnú dreň v sémantickej vyhrotenosti napájanej zo zdrojov životnej reality. Vajanský v týchto relačných súvislostiach revidoval svoje kritické invektívy voči Vrchlickému a v záverečnej kritickej súvahe (nekrológ NN 1912, č. 107) poznamenal, že svojou úvodnou básňou v reprezentačnom Ottom vydanom zborníku Čechy „dokázal, akými úzkymi, intímnymi zväzkami je viazaný k svojej otčine, k jej prírodným krásam, zvláštnostiam, jej histórii i budúcnosti a tým zahanbil niektoré nespravodlivé poznámky o cudzote svojej poézie" (v istom náznaku sebakritický reflex) a prijal v celom rozsahu aj jeho „priezor" po teréne svetovej literatúry, princíp otvorenosti voči svetu, pretože pri každej uzavretosti „do svojho kraja, svojho národa a jazyka možno i stuchnúť a zmalicherniet'". A naviac pre interpretačné asociácie zostáva otvorená otázka transformačnej podnetnosti pre tvarovokreovanú moduláciu Vajanského lyriky.

Na poéziu Svatopluka Čecha mohol Vajanského v typologickej kritickej paralele upozorniť Jaroslav Vlček v 13. Liste z Čiech (444–445), pričom jeho porovnanie smeruje k akcentovaniu osobitosti a originality oboch básnikov: „Vezmite ktorýkoľvek obraz Čechov: je vždy myšlienkovo sústredený, v najvyššej miere plastický, ani slovíčka zbytočného v ňom a jednako vždy skvostný […] Vrchlický

8 ŠMATLÁK, S.: Hviezdoslav, Bratislava 1961; ROSENBAUM, K.: Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia, Bratislava 1989; GBÚR, J.: Hviezdoslav a česká poézia, Prešov 1998.

oslňuje svojimy obrazmi. Nekoncentruje. Rozhodí celý rad perál, obraz stíha obraz, perióda periódu, niekedy stránka stránku, sme omráčení temer tým leskom, skvostom, riadkom, farbami – ale celkový dojem je neodškriepiteľne chaotický. Iné kúzlo Čechovej poézie, ktoré v bezprostrednom názore, vo vlastnej osobitosti znalosti krajov, ktoré opisuje. […] Ten názor nenahradí ani štúdiami z knihy, ani fantázia sebamohutnejšia. […] Vrchlického nevideli sme dosiaľ lúštiť otázku sociálnu. Svet antický a stredovek bájami sa šerejúci, sú jeho najmilšou epickou látkou. Obidvaja pevci majú svoju vlastnú reč poetickú, […] obaja sú majstrami formy (v tomto azda Vrchlický má primát, jeho formy sú rozmanitejšie) obaja pôsobia najmä koloritom.“ Vajanskému ako kritikovi bola od prvého stretnutia sa s tvorbou týchto autorov bližšia výpovedná hodnota Čechovho diela, a to z viacerých príčin. Za kardinálnu možno považovať jeho proslovanskú orientáciu v konotačných dimenziách jeho básnickej ústrojnosti, v registrálnom poli jeho životných postojov vrátane jeho citovej intonácie v dotykoch so Slovenskom. „Ako Čech a Slavian Svatopluk Čech od vzniku sympatizoval s naším národom slovenským a s ťažkou borbou našou za jazyk a čistotu slovenskej národnosti.“ (NN 1906, č. 21) Akceptoval aj jeho myšlienku o jednote oboch národov (nie splynutí). V kritických konkretizáciách, napr. pri analýze básnickej skladby Slávia, tohto „všeslovanského eposu“ je príznačná zážitková evokácia doložená funkčnou citáciou, prípadne priamou parafrázou akcentujúcou poslostvo sémantického diania vo vedomí percipienta.

S. Hurban sa nevyhol pri portrétovaní básnického typu ani panegyrickému tónu, ktorý odsudzoval v českej kritike pri Vrchlickom, čo mu zahmlievalo zložitosť Čechovho diela. Pri šesťdesiatke S. Čecha (NN 1906, č. 21) zmapoval síce v profile básnikovu tvorbu, zastavil sa pri jednotlivých dielach, osobitne pri *Lešetínskom kovářovi*[9] („skvostná, v duchu národnom spievaná báseň“) i pri zbierke *Písně otroka* s kritickou pripomienkou, že „pri mnohých perlách poézie tým nás mýlia, že stoja na akomsi rozhraní medzi reálnou skutočnosťou a alegóriou – jedno druhému mieša. Pravda, sú tam miesta, ktorými autor sám seba prevyšuje“ (NN, 1906, č. 21). Z prozaickej tvorby českého autora uvádza krátke žánrové útvary (*Povídky, arabesky a humoresky*, *Humoresky, satiry a drobné črty*, román *Kandidát*) a neobchádza ani „prozaickopoetické, fantastické, ale vždy duchaplné knihy, *Pravý výlet pana Broučka na Měsíc* a *Nový epochální výlet pana Broučka do patnáctého století*“, ale jeho pozastavenia sú pristručné, informačné, neproblémové a málo konkrétne, čiže postrádajú to podstatné, tj. hodnotovú analýzu. Možno takýto prístup podmienila skutočnosť, že išlo o jubilejnú stať a možno i skutočnosť, že slovenský kritik českej prozaickej tvorbe venoval menšiu pozornosť. Vzťahuje sa to aj na nekrológ, ktorý pod príznačným názvom *Všenárodná*

9 I v liste E. Valačkovi zo 16.12.1883 akcentuje jej hodnotu: „Môžem otvorene povedať, že Lešetínský kovář patrí medzi najskvelejšie zjavy poézie slovanskej. A jaké ťažké stanovisko má český poet! U nás treba naozaj genia, aby z našej kultúrou presiaklej zeme vyviedol svoje a dobré.“ – Citujeme teraz, ale aj všetky ukážky z listov S. H. Vajanského uvádzame z mnou pripravenej trojzväzkovej *Korešpondencie* S. H. Vajanského, VSAV Bratislava, I. – 1967, II. – 1972, III. – 1978.

mohyla publikovali Národné noviny (1908, č. 28). Vajanský na pozadí obrazu pohrebnej slávnosti, v ktorej si český národ uctil básnika i v súznení s Vrchlického smútočnou rečou vyzdvihuje národnú a slovanskú orientáciu básnika, „lebo nijaká západná skepsa nebola taká silná sklátiť v ňom Slaviana, pomútiť slavianského ducha jeho“.

V skromnej miere sa S. Hurban vyrovnával s tvorbou Jána Nerudu, príslušníka májovej skupiny, hoci práve český autor v programe ním redigovaných *Poetických besied* vydal ako XX. zväzok jeho básnickú zbierku *Zpod jarma*. V *Listoch J. Nerudu s Vajanským* najmä z 18. 8. 1884 a 13. 10. 1884 zdôvodňuje svoje redakčné zásahy do koncepčnej podoby zbierky (úpravu poradia básní, vynechanie básne „dle Tolstého“, vynechanie dedikačných veršov, dokompletizovanie básnického súboru), ktorú autor s povďačnosťou akceptuje, no táto zaujatosť ho nevyprovokúva k rozsiahlejšej kritickej konkretizácii Nerudovho diela v slovenskom percipientskom kontexte. Hodnotiac Nerudovo redigovanie *Poetických Besied* pozastavuje sa pri zbierke *Prosté motívy*, zdôrazňuje jej majstrovstvo („… majster zostane majstrom i pri prostote, ba práve pri prostote najvypuklejšie“), cizelovanosť výrazu, citovú opravdovosť a prirodzenosť pri emotívnej noblese („… melancholia naozaj precítená, odôvodnená a nie heinovské koketovanie s nikdy necíteným bôľom […] slza pojí sa s úsmevom“, Slov. pohľady IV, 1884,89).

V nekrológu (NN 1891, č. 99) s veľkou úctou završuje ocenenie v akejsi poetickej globálnej skratke: „Neruda bol vrelý vlastenec, majster českej prózy i českého verša, duchaplný žánrista, satirik, najlepší fejtonista český. V jeho básňach sú niektoré perly prvej veľkosti a ceny – v jeho malých obrázkoch zrkadlí sa verne český život, menovite pražský. *Malostranské povídky* i *Kosmické písně* a *Prosté motivy* zabezpečili Nerudovi nesmrteľné meno nielen v českom národe ale i v celom Slavianstve.“ Pri hodnotení Nerudovej umeleckej koncepcie sveta prestal byť S. Hurban diskurzívnym kritikom, stotožnil sa napriek značným kritickým ruptúram s rozmermi a hĺbkou jeho poznania a s jeho sémanticko-semiotickou identitou.

S istými kritickými rozpakmi sa S. Hurban vyslovuje v recenzii Márie, druhého dielu trilógie *Bratrstva*, o Jiráskovej tvorbe. Mohlo to súvisieť i s pozadím prevrstvovania žánrových systémov, a to predchádzajúcej štúrovskej generácie v tvorbe autorov realistickej generácie odsúvajúcej historickú tématiku z centra na periférium literárneho vývinu.

Prvý diel *Bitka u Lučence* hodnotil Pavel Križko (NN 1901, č. 4–8) veľmi zoširoka a priaznivo, s porozumením, takže mu A. Jirásek v liste z 21. ledna 1901 vrelo ďakoval: „Srdečné díky za zprávu zevrubnou o mém díle, kterou Jste krajany své na ně upozornil. Jestliže jen poněkud práce má poslouží milému Slovensku, budu z té duše potěšen. Chtěl jsem prvotně napsati titul *Bratříci*, ale napsal jsem *Bratrstvo*, aby vyznačeno bylo v jakém bratrskému poměru byli Vaši i naši předkové.“ Vajanský po dôkladnej parafráze obsahových i subjektových zložiek románu (absentuje tvarovo-výrazová interpretácia textu) svoje kritické sumovanie nesceľuje, neuzatvára („…o estetickom konečnom súde nemôže byť ešte ani reči, zakončenie a korunovanie diela treťou rapsódiou musí sa vyčkať“), chystá

sa k nemu vrátiť, ale jeho zámer sa nerealizuje. Operačno-referenčný typ výpovede nadobúda tak výraznejšiu komunikatívnu než axiologicko-estetickú hodnotu.

Nielen A. Jirásek ale viacerí českí spisovatelia stvárňovali slovenskú tematiku (V. Hálek, J. Neruda a najmä Adolf Heyduk, ktorého zbierka *Cimbál a husle* vo vývinovo krízovom okamihu nielen suplovala funkciu chýbajúcej hodnotovo výrazne dotovanej tvorby, ale naviac v konkrétnom medzigeneračnom „vákuu" zároveň stimulovala tvorbu s novou poeticko-estetickou dominantou, ale aj Rudolf Pokorný s tvorivými prácami (zbierky *Z hor*, *Mrtvá země*, cestopis *Z potulek po Slovensku* (ale tiež s mnohostrannými pragmatickými iniciatívami – *Knihovna československá*, vzájomná časopisecká spolupráca, distribučná iniciatíva pri rozširovaní slovenských kníh, napr. Vajanského diel v Čechách a. i.)[10] a dodajme ešte k ním dramatických autorov (V. a A. Mrštíkovci, G. Preissová, J. Zeyer) i celú galériu výtvarných umelcov ilustrujúcich slovenské časopisy (*Slovenské pohľady*, *Černokňažník*) na čele s Jaroslavom Věšínom usporiadajúcim prvú výstavu výtvarného umenia roku 1887 v Martine. Zo slovenskej strany sa spracúvanie českých motívov objavovalo zriedkavejšie (P. O. Hviezdoslav, S. Hurban, M. Kukučín), čo zrejme súviselo so skromnejšou autorskou nomenklatúrou v súčasnej literárnej situácii.

V literárno-kritickej optike S. H. Vajanského sa ocitla okrem Heydukovej a Pokorného poézie Preissovej hra *Její pastorkyňa* (NN 1890, č. 133) i hra Mrštíkovcov *Maryša* (NN 1896, č. 174). Slovenský kritik víta premiéru Preissovej hry v pražskom Národním divadle, spriaznene reprodukuje i komentuje Kuffnerovu hodnotiacu analýzu vyzdvihujúcu i pri scénických dramatických nedostatkoch originálny talent autorky („Máme dramatikov, ktorí s väčšou znalosťou scénickou pracujú k efektom, lepšie vedia rovnať scény […] ale neváhame tvrdiť, že nemáme dramatika, ktorý by pravdivejšie vedel zasiahnuť do vnútra ľudského srdca, než táto básnička slovenského kraja."). Z hľadiska vývinovej procesnosti v kontraste s jej novelistikou hodnotí S. Hurban jej predstih v podobe tvorivého podnetu pre súčasnú českú dramatickú tvorbu.

V rámci augustových slávností (1896) inscenoval Slovenský Spevokol v Martine hru bratov Mrštíkovcov *Maryšu* a predstavenia sa zúčastnil i jeden z autorskej dvojice Alois Mrštík, ktorého martinské obecenstvo srdečne privítalo a hru vrelo ocenilo. V referáte o predstavení Naše Slávnosti (NN 1896, č. 174) S. Hurban cez prizmu a na pozadí tenzívno-detenzívneho oblúku konfliktu rieši problém tragična i mravný zmysel ľudského činu. Váži si odvahu autora i jeho psychologický ponor v riešení krízovej situácie ústrednej postavy Maryše Bartošovej, ktorý interpretačne zdôvodňuje.

Iný charakter mala hra českého spisovateľa Júliusa Zeyera *Radúz a Mahulena* spracúvajúca slovenskú ľudovú rozprávku, ktorú venoval S. H. Vajanskému a „těm kteří s ním tak strašne milují lid slovenský a s ním tak horúce trpí". V ko-

10 Komplexný záujem Heyduka i Pokorného v básnickej tvorbe a u R. Pokorného i v pragmatickej činnosti zmapoval K. Rosenbaum. C. d., najmä v kapitole *Nové hľadanie a nové zápasy* (110–175).

notačnom poli hra cez optiku rozprávkovosti zašifrúvala dramatičnosť zápasu slovenskej národnej inteligencie v kontradikčnom položení vyostrovanom uhorskou realitou. Hru priaznivo hodnotila aj Z. Berková v Slovenských pohľadoch na rok 1899 (235–239) a tak ju prijímala aj slovenská verejnosť. No nepodpísaný recenzent jeho *Noviel* v Slovenských pohľadoch na rok 1884 (95) má vážne výhrady, vytýka českému spisovateľovi prílišnú fantastickosť, nedostatok miery, „priveľa žiada od ľudí zriadeného umu" no na druhej strane vyzdvihuje talent „tohto podivného spisovateľa". Hoci Vajanský v tom čase bol redaktorom časopisu jeho autorstvo je viac ako problematické. V tom istom časopise pripomenul svoje stretnutie so Zeyerom v Prahe, pri ktorom spoznal „ako Zeyer […] prilnul k slovenskému národu, ako pozná novšiu slovenskú literatúru a jej pracovníkov" (SP IV, 1884, 95).

Korešpondencia ukazuje, že občas iniciatíva k spolupráci prichádzala i z českej strany, napr. v prípade Václava Vlčka redaktora Osvěty a Hurbanovho priateľa s obdobným názorovým spektrom. Vlček podnietil napr. vznik Vajanského básne *Epištola do Čech* (Osvěta XIV, 1884. 26) v nej rezonuje ozvuk na „neslovanskosť" Vrchlického poézie súznejúci s jeho kritickými výhradami: „Bôľ rastie, keď váš syn už samovolne (pod cudzie jarmo ducha hlavu skloní/ a, opovrhujúc vlastné kvety polné,/ za exotickým pichláčom sa honí…" Vlček posielal Vajanskému aj svoje prozaické diela *Zlato v ohni*, *Eliška Přemyslovna*, *Věnec vavřínový* a čakal kritickú rezonanciu od slovenského autora „…slíbil Jste napsati kritiku i lituji srdečně, že k tomu nedošlo, byl bych se rád poučil od soudce tak nestranného, bystrého a znaleckého" (List z 28.10.1885).

Už sme spomenuli, že S. H. Vajanský sa prezentoval aj ako typ „interumeleckého" kritika, a to najmä v oblasti českého výtvarného a parciálne i hudobného života. Túto skutočnosť iba zaznamenávame a v našej štúdii nekomentujeme. Uvedomujeme si nielen jeho umelecký ale aj mimoumelecký dosah a význam v neobmedzenom priestorovom rozpätí, a to vzhľadom na jeho univerzálny jazykový kód. Ale to je už otázka úvah pre inú štúdiu.

Keď roku 1890 vyšli Vlčkove *Dejiny literatúry slovenskej* zaujali k nim na slovenskej strane hodnotiace stanovisko S. Hurban (NN 1889, č. 107–108, 112, 114; 1890, č. 103–104, 107–108, 111) i Jozef Škultéty (Slov. pohľady 10, 1890, 504–508) a na českej strane literárny historik Jan Jakubec (Atheneum 7, 1890, č. 4, 116–118; 8, 1891, č. 4, 119–123). Ako sme v štúdii *Jaroslav Vlček a S. H. Vajanský* uviedli,[11] slovenský autor vo svojich kritických statiach považuje Dejiny za „celkom nové, samostatne spracované dielo, v ktorom sa Vlček na rozdiel od literatury na Slovensku postavil na stanovisko čisto slovenského literáta, historika, podávajúceho verný, úplný obraz duchovného literárneho života kmeňa a národa slovenského", vyzdvihuje faktografickú precíznosť, svedomitosť heuristického výskumu, pragmaticko-genetickú metódu, náročný a pritom objektívny prístup k hodnotovému štatútu literárneho diela, rešpektovanie jeho špecifiky na

11 Štúdia vyšla v zborníku *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. MS Martin 1982, s. 124–138.

pozadí interliterárneho i mimoliterárneho kontextu i celostné zobrazenie literárneho procesu v jeho vnútroliterárnej podmienenosti a kontinuite. „Všetko," uzatvára Vajanský, „čo sa dalo utvoriť z látky, máme v knihe Vlčkovej pohromade, a síce v estetickej forme, písané štýlom krásnym, prehľadným: metóda jeho je pokročilá, materiály umiestnené sú správne, charakteristiky typov prevedené sú s pozorovateľskou a spisovateľskou vervou a silou, celkový dojem je trvácny: suma, máme pred sebou dielo znamenité, robiace česť našej literatúre." Naviac Vlčkovo dielo považuje za jeden z najvýznamnejších argumentov o autochtónosti a identite slovenského národa v medziliterárnych vzťahoch i v politických zápasoch v Uhorsku.

Z českej strany sa ozval Jan Jakubec vyslovujúci na jednej strane viacero kritických pripomienok, a to: k otázke vzťahu osobnosti a procesného celku, k preceneniu, či nedoceneniu niektorých ohniviek v procesnom reťazci, k nedokresleniu slovensko-českého literárneho kontextu vrátane „jazykovej rozluky", na druhej strane vysoko oceňuje samostatne modulovaný a hodnotovo kvitovaný obraz slovenskej literatúry v diachronicko-synchronickom profile a v záverečnej klauzule podotýka, že „i kritika najprísnejších požadavkú bude s dílem Vlčkovým spokojena". Vlček si Jakubcovu mienku vážil a ich spolupráca ako vedeckých i vysokoškolských pracovníkov pokračovala a vo vzájomnej konfrontácii sa doplňovala.

Je známe, že J. Vlček systematicky hodnotil Vajanského tvorbu aj v Čechách a že ju väčšinou oceňoval priaznivo, s porozumením pre jej vývinovú i aktuálnu hodnotu. Týkalo sa to najmä situácie 80. rokov, keď S. Hurban inicioval ako básnik, prozaik i literárny kritik tvorivé úsilia a hľadania vlastnej generácie v simultánom dotyku s romantickou tradíciou. Vďaka aj Vlčkovým hodnotiacim iniciatívam česká literárna kritika v uvedenom období pozitívne až s nadsadením oceňovala Vajanského diela básnické (zbierka *Tatry a more*) i prozaické (krátke prózy z prvého zväzku *Besied a dúm*) i román *Suchú ratolesť*. Vážil si tieto ocenenia, s veľkým uspokojením prijímal hodnotiace vývody Svatopluka Čecha o básni *Herodes* zo zbierky *Tatry a more*, ale i o jeho veršoch vôbec. „Celkem vyznačují se básně V. originálními pěknými myšlenkami, vřelostí citu, nehledanými svěžími obrazy, prostě lahodnou, […] místy říznou satirou a zdravým humorem. Vane z nich vůbec duch junácký, bujarý, nadšený pro věc lidskosti a Slovanstva, jež objímá celé […] vroucí láskou svou." (Květy II, 1880, 119–122) Výhrady však mal voči kritickým pripomienkam V. V. Zeleného (Světozor XVIII, 1884, č. 20, 240) na margo charakterotvorného umenia v *Suchej ratolesti*, k problému autentickosti niektorých postáv („Postavy románu nejsou všechny stejně nové, ale jsou kresleny naskrze určitě.") a formuloval ich v liste J. Vlčkovi zo 6. 5. 1884 nasledovne: „…tie figúry povstali medzi zrkadlom a stolom na mojom písacom stolíčku. Neodpísal som ich – verubože z žiadnej knihy, iba z čiastky z velikej knihy života."

S negatívnym hodnotením sa stretlo Vajanského dielo u lumírovskej kritiky. Sám Vrchlický pod pseudonymom Carpio (Lumír 1884, 224–225) uverejnil dehonestujúcu kritiku Vajanského zbierky *Zpod jarma* vydanej Janom Nerudom ako

XX. zv. Poetických Besed, zrejme ako „subjektívne poďakovanie“ za Vajanského kritické invektívy voči jeho dielu. A tak nie bez jednostrannej zámernosti písal: „Ano, nepodařilo se zrovna, jako se nepodaří leccos panu Vajanskému. Tento dobrý pán se na nás Čechy již rozhněval […] a my dobráčkové tisknem jeho jarmareční písničky Zpod jarma, tisknem – ale nekupujeme je, ne, zeptejte se pana nakladatele Poetických besed.“ Je zrejmé, že polemické invektívy z oboch strán postrádali objektívnosti a v konečnom dôsledku naznačovali viac dezintegračné než integračné momenty.

Na Vrchlického výpad zareagoval brnenský Hlas z 16. mája 1886 v článku *Na obranu geniálního slovenského básníka* a rovnako brnenské Literární listy polemizujúce s Janom Lierom, ktorý v treťom diele svojich Fejtonov napadol S. Hurbana za jeho *Pražské rozpomienky* (NN 1887, č. 127–136). František Dlouhý pod pseudonymom J. F. Vrba bránil v Literárních listech slovenského spisovateľa, usvedčoval J. Liera zo zaujatosti, neobjektívnosti, neserióznosti a miestami i nedôstojnosti. S. Hurban na uvedené polemiky nereagoval ani v časopisoch, ani vo svojich epistolárnych textoch.

Iný situačno-generačný kontext sa vytvoril v 90–tych rokoch a v prvých decéniách 20. storočia. V spoločensko-politickej sfére došlo k prevrstvovaniu dominancií. V Čechách sa dopopredia dostávali mladočesi s realistami, kým staročesi ustúpili do úzadia, na Slovensku v hlbokej kríze sa ocitla Národná strana rezignujúca v politickej pasivite na národnooslobodzovaciu aktivitu, preferujúc myšlienky záchovnosti, vytrvalosti, prežitia. Mladá generácia so svojím aktivistickým politickým programom sa ocitla v opozícii a vo svojich časopisoch Hlas, Slovenský obzor, Prúdy, Slovenský týždenník, Slovenský denník ostro útočila na koncepčnú i pragmatickú stránku politiky martinského centra na čele so S. H. Vajanským. Slovenský autor na tento polemický stret zareagoval vo svojej publicistike, ale aj vo svojom umeleckom diele, v románe *Kotlín* (1901). Autor v románe-pamflete karikoval mladé hnutie a jeho predstaviteľov, čo vyvolalo zo strany hlasistov prudké odsúdenie. V polemike, ktorú začínala vlastne Masarykova Naše Doba (IX, č. 1) pokračoval Vavro Šrobár, Bohdan Pavlú a zavŕšil ju František Votruba. B. Pavlú i F. Votruba boli Česi a tak vlastne česká kritika otvárala demokratizačnú platformu pre politické i umelecko-kritické ovzdušie na Slovensku.

Vavro Šrobár v Hlase (VI/1902, 70–83) pri rozbore románu akcentuje jeho neživotnosť, charakterovú deformovanosť, celkovú nepravdivosť: „Takých ľudí ako sú títo, nikdy na Slovensku nebolo a nikdy nebude a me-novite nemôže byť výsledkom vývoja tohto hnutia, ktoré zavládlo v mládeži slovenskej.“ V rámci hlasistickej kritiky limitovanej utilitaristickým chápaním funkčnosti umenia sa hodnotová stránka Vajanského umenia nedoriešila a tak definitívnejšie zistenia pripadli Františkovi Votrubovi. Kritik v sérii štúdií *Vajanský novelista*, *Vajanského Husľa*, *Vajanský a Hviezdoslav* (Literárne štúdie I, Bratislava 1950, 79–154) dokazujúc s presvedčivou argumentáciou klady ale najmä zápory Vajanského koncepcie: „Džentrícke maniere, talmihrdinstvá súbojové, aristokratické alúry statkárov, geniálne sarkazmy ľudí mravne nepríčetných a figúry, umele do slovenského života prenesené s úmyslom stavať ich konvenčné neživé formy za

vzor a zákonník spoločenských vzťahov a predstavovať ich nasilu ako potrebnú zložku dnešného života – to nevytvorí slovenskú novelu, slovenský román. To nie je odraz súčasného života premietnutý prizmou duše básnikovej, ani ideál života, z horúcej túžby vzniklý, realizovaný vzácny sen umelcov. Na odraz je dielo príliš neživotné, […] na ideál je chudobné a vnútorne samo v sebe zvrátené a nelogické.“ (113–114). Votrubova kritika vo svojej polemickej zaujatosti a vyhrotenosti nebola utilitaristická ako väčšina hlasistickej kritiky (V. Šrobár, B. Pavlů, M. Hodža), no dôkladne sproblematizovala hodnotovú homogenitu a percepčnú suverenitu Vajanského tvorby vysúvajúc ju na okraj vývinovej trasy literárnej tvorby k čomu naviac prispela i nová estetická kvalita umeleckých diel mladej nastupujúcej generácie druhej vlny realizmu (Tajovský, Jesenský, Timrava) i moderny (I. Krasko, V. Roy).

Ako literárny kritik rezignoval definitívne na rolu generačného kritika, v hodnotovom registri literárnokritických ašpirácií akcentoval trvalé hodnoty umenia, reaktivoval myšlienku suverenity umenia, no v dotyku s európskou, českou i domácou modernou relativizoval jej semioticko-sémantické atribúty v sieti komunikačných procesov. Vo vzťahu k českej poézii sa kriticky vyrovnáva ešte s problematikou „satanizmu“ v súvislosti s básňou S. K. Neumana *Ave Satan* v článku *Odkiaľ tečie dekadentná poézia* (NN, XVIII, č. 156), odmietavé invektívy vyslovuje na margo expresionizmu (NN 1896, č. 282) v súvislosti s výstavou obrazov v Topičovom salóne, pozastavuje sa s trpkosťou a rozčarovaním nad lyrickou „provokáciou“ Macharovou, no s predstaviteľmi českej moderny (K. Hlaváček, A. Sova, O. Březina) nenadväzuje kritické dialógy. Generačnou „transmisiou“ sa moduluje literárny proces na Slovensku začiatkom 20.storočia. Slúži ku cti Vajanskému ako výraznému múzickému typu kritika, že svojím umeleckým čutím postihol v rámci generačných i medzigeneračných súvislostí osobitosť a autentickosť Kraskovho lyrického talentu. Vajanského kriticko-estetická koncepcia sa v tomto prípade ukázala ako otvorená voči novému procesnému dianiu v slovenskej literatúre a literatúre vôbec.

Isteže ostré polemické výpady hlasisticko-prúdistickej generácie (zosumarizované R. Chmelom[12]) spôsobili pokles záujmu o Vajanského tvorbu v Čechách, no zohrala tu svoju úlohu i odlišná umelecká profilácia v Čechách. V epistolárnych textoch sa síce ozývajú priaznivo ladené percipientske konkretizácie, napr. Viktor Dyk v parížskom liste z 8. 6. 1909 ďakuje za poslaný román *Koreň a výhonky* zo 4. zv. *Zobraných spisov* (1908), ktorý v ňom vzbudil „úctu a sympatie za ‚plastický‘ a silný obraz života slovenského“ (Korešp. SHV II, 295), Jozef Svítil v časopise Turistú na rok 1911 (č. 3) vyzdvihuje Vajanského kvality v cestopisnej próze Sofia-Pleven: „brilantní stylista, rusofil verný ideám slovanskej vzájemnosti, maliar púvabú bulharského kraja“, ale postupne kritická rezonancia stichuje, odber jeho diel do Čiech sa minimalizuje, jeho literárnokritické aktivity narušené aj hlasisticko-prúdistickým akcentom negácie s masarykovskými prameňmi

12 Súbor hlasistických štúdií editovaných R. Chmelom a s jeho doplňujúcou hodnotiacou štúdiou vyšiel pod názvom *Hlasy v prúdoch času*, Bratislava 1983.

v Čechách postupne utíchajú, pokračuje len publicistická spolupráca s Národními listami a s Prokopom Grégrom, ale aj tá sa postupne problematizuje ako vôbec Vajanského vzťah k českému kultúrnemu prostrediu. Slovenský autor to všetko pripisuje „deštrukčným“ zásahom zvonku, najmä masarykovským koncepciám odmietajúcim sprostredkovane cez „hlasisticko-prúdistickú“ aktualizáciu taktiku a politiku martinského centra, v istej miere stelesňovaného i S. H. Vajanským. Hurbanov názor bol subjektívne odôvodnený, no v objektívnom zvažovaní, jeho názorové koncepcie v oblasti historicko-spoločenských procesov ustrnuli, zaostali za dynamickým vývinom, stratili perspektívne možnosti realizačných východísk. Kontradikčný medzigeneračný stret naznačil, že Vajanského výhrady k niektorým opozičným úvahám mladých neboli bez oprávnenia, napr. istou mierou nedoriešenia trpela i podstatná stránka česko-slovenských vzťahov.

S. H. Vajanský bol a zostal rozpornou osobnosťou, jeho celoživotnú činnosť signovali veľké klady i zápory, no jedno je nesporné: bol zakladateľskou osobnosťou pri tvorbe modernej slovenskej literatúry, mnohostrannej publicistiky, problémovo i žánrovo rozvinutej literárnej kritiky a nesporný je aj jeho dominantný aktivizačný zástoj v slovensko-českých literárnych vzťahoch a súvislostiach.